

ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано філософську, екологічну, психолого-педагогічну літературу, досліджено сучасні засоби екологічного виховання на уроках географії та у позаурочний час.

Постановка проблеми. Сучасні екологічні проблеми набули глобального масштабу і належать до природно-техногенних небезпек. До екологічних проблем глобального характеру належать: руйнування озонового шару, парниковий ефект, кислотні дощі, забруднення Світового океану, деградація ґрунтів, спустелювання, вирубка лісів і зменшення ландшафтного різноманіття. Ці проблеми призвели до зростання захворюваності і смертності населення, скорочення тривалості життя, втрати величезної площі сільськогосподарських угідь, безповоротного зникнення окремих класів, родів та численних видів рослин і тварин тощо [1].

Екологічні катастрофи викликають значні зміни в природних і соціальних факторах, в організмі людини спричиняють порушення гомеостазу, виникнення синдрому адаптаційного напруження та ін.. Вирішення означених проблем можливе лише при зміні свідомості і формуванні екологічної культури суспільства, гармонійних відносин людини й природи. Питання стану довкілля та якості життя може бути вирішена тільки спільними зусиллями педагогів, науковців та практичних екологів. Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту і виховання. Отже, розпочате в дошкільних і завершене у вищих навчальних закладах екологічне виховання сприятиме свідомому ставленню до екологічних проблем, їх уникненню, покращенню стану навколишнього середовища, а звідси, і формуванню, збереженню та укріпленню здоров'я українців. Тому, **метою статті** є вивчення механізму формування екологічної культури учнів загальноосвітніх шкіл на уроках географії як визначального засобу запобігання потенційних екологічних небезпек людства.

Для вирішення даної проблеми необхідно виконати такі задачі: розглянути концепції педагогів щодо екологічного виховання учнів, розкрити сутність, цілі та методи екологічного виховання в сучасній школі та довести, що екологізація освіти призведе до покращення стану навколишнього середовища в майбутньому. Об'єктом дослідження є процес екологічного виховання на уроці географії та у позакласній роботі. Предмет дослідження – методи та прийоми здійснення екологічного виховання у сучасній школі. У роботі використовувалися теоретико-методологічний аналіз літературних джерел та порівняльно-географічний метод. Виходячи з поставленої мети, необхідно виконати такі завдання: проаналізувати філософську, екологічну та психолого-педагогічну літературу, дослідити сучасні засоби екологічного виховання на уроках географії загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємовідносин людини і природи була предметом вивчення багатьох учених різних областей наукового знання. Зокрема, Ян Амос Коменський стверджував, що природа розвивається по певних законах, а людина - це частина природи, отже, в своєму розвитку людина підкоряється тим же загальним закономірностям природи [2]. Підкреслювали невіддільність людини і природи і педагогічну цінність гуманного ставлення дитини до природи такі великі педагоги як Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Ф. Дістер [3]. К. Д. Ушинський стверджував, що екологічне виховання виконує важливу роль в розвитку логічного мислення, пам'яті, уяви. Вивчення ж існуючих у навколишньому світі зв'язків служить однією з основних ланок формування екологічної культури школярів, необхідною умовою становлення відповідального відношення до природи [4]. Оволодіння екологічними знаннями – важливий етап у

процесі навчання і виховання дітей. В. О. Сухомлинський наголошував, що процес пізнання навколишньої дійсності є незалежним емоційним стимулом думки [3].

Як стверджує Т. В. Кучер, екологічна культура учня – це система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності [5]. У свою чергу екологічне виховання – це вплив на свідомість особистості в процесі її початкового формування з метою формування соціально-психологічних установок і активної громадянської позиції бережного ставлення до сукупності природних і соціальних ресурсів [6].

У Концепції екологічної освіти в Україні зазначається, що основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і з іншого боку, виконує інтегративну роль у всій системі освіти. Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності [7].

Екологічна освіта передбачає психологічне залучення людини у світ природи; суб'єктний характер сприйняття природних об'єктів; прагнення до гармонійної взаємодії зі світом природи. Задачами екологічного виховання є формування певних екологічних уявлень, ставлення до природи та закріплення умінь і навичок взаємодії з природою. Така система уявлень дозволяє особистості дізнатись, які наслідки має господарська діяльність людини для навколишнього середовища та здоров'я населення. Наявність екологічних знань не гарантує екологічно доцільного поведіння особистості, для цього необхідно мати відповідне відношення до природи. Воно визначає характер цілей взаємодії з природою, його мотивів, готовність вибирати ті чи інші моделі поведінки. Освоєння відповідних технологій і вибір правильних стратегій і дозволяють поводитись з погляду екологічної доцільності.

Зміст екологічного виховання засвоюється учнями в їхній діяльності. Кожна з форм організації навчального процесу стимулює різні види пізнавальної діяльності учнів: самостійна робота з різними джерелами інформації дозволяє нагромадити фактичний матеріал, розкрити сутність проблеми, гра формує досвід прийняття доцільних рішень, творчі здібності, дозволяє внести реальний вклад у вивчення і збереження місцевих екосистем, пропаганду цінних ідей [8].

Отже, завдяки екологічній освіті можна виховати людину з принципово новою екологічною культурою та психологією взаємодії з природою, що сприятиме виходу з глобальної екологічної кризи. Проте такий процес можливий лише за умови безперервної екологічної освіти та виховання. За допомогою екологічного виховання учні можуть усвідомити необхідність охорони природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, особисту відповідальність за навколишнє середовище.

Формування екологічної культури школярів здійснюється як у навчальному процесі, так і у позакласній діяльності. Педагогічною наукою визначені основні принципи екологічного виховання учнів і формування їх екологічної культури. До них належать принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіка розвитку провідних ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення; принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової, базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів; принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища; принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі [8].

Сучасне екологічне виховання передбачає орієнтацію на творчий потенціал особистості, диференціацію на основі врахування етносоціальних, вікових, психофізіологічних відмінностей особистості та застосування нових інформаційних технологій. Зміст екологічної освіти на шкільному рівні повинен сприяти формуванню у школярів сукупності цінностей та переконань щодо природокористування, сучасний стан та динаміку ландшафтів свого краю, орієнтуючись при цьому на інтереси школярів, їх нахили, здібності, характер та особливості темпераменту у різних видах екологічної роботи.

Екологічна компонента змісту освіти у школі включена до різних навчальних дисциплін: природознавство, біологія, хімія, «Я і Україна» тощо. Обов'язковий мінімум змісту загальноосвітніх програм з географії, зокрема, спрямований на засвоєння системи географічних знань про різноманітність сучасного світу; про особливості і динаміку головних природних, соціально-економічних і екологічних процесів географічного середовища; про природні і антропогенні причини виникнення екологічних проблем на місцевому, регіональному і глобальному рівнях, необхідність активних заходів з охорони природи і раціональному природокористуванні тощо.

Під час проходження педагогічної практики в Одеській загальноосвітній школі-інтернаті № 2 було проведено дослідження сучасної екологічної освіти школярів саме на уроці географії та в позакласній роботі. На базі 8-х класів під час вивчення курсу «Фізична географія України» учням пропонувалось вирішити проблемні питання щодо раціонального природокористування; виконати практичні роботи, які сприяли б формуванню екологічних навичок та умінь. Основи екологічних знань були викладені учням під час вивчення таких тем: «Стаціонарні та експедиційні дослідження природних умов і природних ресурсів. Джерела географічної інформації», «Карта – основне джерело географічної інформації», «Топографічні карти та їх практичне використання».

Потенціал особистості учня реалізовувався шляхом творчих завдань, які навчили проектувати заходи раціонального природокористування та оцінювати їх можливі позитивні наслідки та збитки. Під час занять учні пропонували ефективні та раціональні рішення, нестандартно підходили до вирішення екологічних проблем. Зокрема, вивчення теми «Топографічна карта та робота з нею» було практичною роботою. Учні пропонувалося, користуючись топографічною картою, описати місцевість та заповнити таблицю 1.

Після проведеної роботи учні отримували запитання різного характеру: Порівняйте реальну місцевість із зображеною на фрагменті топографічної карти. Які зміни ви помітили? Що було їх причиною? Які наслідки це має для навколишнього середовища? Про що можна дізнатися з топографічної карти? Де вона застосовується? Які наслідки має господарська діяльність людини у вашій місцевості? Чи завжди цей вплив негативний? Які ви можете запропонувати шляхи вирішення цих проблем?

Під час виконання практичної роботи учні формували вміння користуватися топографічною картою для визначення координат, відстаней, напрямків, висот, крутизни схилів; закріпили знання про практичне застосування топографічних карт; сформували основні екологічні вміння та навички з прогнозування можливих наслідків діяльності людини та запропонували шляхи вирішення основних екологічних проблем рідного краю. Крім означеного, школярі не тільки описували об'єкти за картою, а й намагалися пояснити причини розвитку сучасних процесів та явищ, динаміку певних об'єктів та вплив діяльності людини на них.

Таблиця 1.

Опис місцевості і розв'язання задач за навчальними топографічними картами

1. Назва населеного пункту	
2. Географічні координати цього пункту	

3. Рельєф				
	Загальний нахил			
	максимальна висота, м			
	мінімальна висота, м			
3А. Характеристика окремих форм рельєфу	Назва форми рельєфу	Висота, м		Крутизна
		Абсолютна	Відносна	
	Гори			
	Рівнини			
	Яри			
	Балки			
4. Внутрішні води		Назва	Напрямок течії	
	річки			
	притоки			
	озера, ставки		-	
	болото		-	
	джерела		-	
5. Рослинний покрив		Розміщення	Склад порід	
	Лісові масиви			
	Чагарники			
	Окремі дерева			
	Луки			
	Назва об'єкту	Розміщення		
6. Промислові об'єкти				
7. Сільськогосподарські об'єкти				
8. Соціально-культурні об'єкти				
9. Шляхи сполучення	Назва	Напрямок		

У позакласній роботі екологічне виховання учнів здійснювалося за напрямами: озеленення населених пунктів і внутрішнє озеленення школи; лісорозведення і охорона лісів; боротьба з ерозією ґрунтів; охорона водоймищ і рибних запасів; охорона тварин; відновлення ареалів лікарських рослин; збереження великих та малих річок, очищення джерел. Природоохоронна діяльність здійснювалася у таких формах: шкільні лісництва, садівництва, мисливські господарства, зелені патрулі, санітарні загони захисту довкілля, групи «швидкої допомоги» тваринам, натуралістичні гуртки, клуби, наукові товариства, екологічні експедиції та екскурсії, екологічні стежки та інших.

Екологічне виховання у позакласній роботі сприяло розвитку спостережливості, пробудженню інтересу до навколишнього середовища та його законів. Виховна робота проводилась у вигляді екологічних вікторин та ігор. Зокрема, географічний турнір «Моя держава - Україна» передбачав закріплення теоретичних знань, отриманих під час вивчення розділу «Україна та її географічні дослідження», а також містив завдання щодо раціонального природокористування. Наприклад, командам пропонувалися такі питання:

вплив фізико-географічного положення на господарство країни, природно-ресурсний потенціал та пов'язані з ним проблеми, екологічний вплив сусідства з іншими країнами (сухопутні та морські кордони). При обговоренні учні аналізували позитивні та негативні аспекти кожного фактору географічного положення України та пропонували свої шляхи запобігання негативних явищ.

Основні методи, що застосовувались під час навчально-виховного процесу викладені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Методи навчання на уроках географії

Методи навчання	Види роботи
1. Пояснювально – ілюстративний	Бесіда, пояснення, художня розповідь, опис, відповіді на запитання, робота з книгою, демонстрація
2. Репродуктивний	Завдання екологічного змісту, спостереження за змінами у природі, системи вправ, застосування опорних схем, варіативні завдання
3. Проблемний	Пояснення, спостереження, бесіда, висунення гіпотез, складання плану вирішення проблеми, розв'язання проблемних завдань
4. Частково-пошуковий	Загадки, ребуси, кросворди, вікторини, ситуаційні вправи, фенологічні оповідання, застосування опорних схем
5. Дослідницький	Спостереження за змінами у природі, дослідження взаємозв'язків в природі шляхом спостереження, проблемні завдання

Шляхом опитування виявлено, що учні, отримавши певні екологічні знання та навички на уроках географії та під час позакласної роботи, змінили своє ставлення до навколишнього середовища, проблем екології та навчилися прогнозувати можливі наслідки діяльності людини.

Згідно з поставленими задачами роботи, проаналізувавши філософську, екологічну та психолого-педагогічну літературу та визначивши сутність, цілі, методи екологічної освіти, у практичну діяльність було втілено основні засоби екологічного виховання та досліджено формування екологічної культури учнів загальноосвітніх шкіл. Отже, застосовуючи методи екологічного виховання не тільки на уроці географії, а й у позакласній роботі, можливо виправити сучасний критичний стан навколишнього середовища, попередити виникнення нових екологічних проблем, а також поєднати раціональне й емоційне у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму.

Література

1. Білявський Г. О. Основи екології: Підручник - К.: Либідь, 2005. – 408 с.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. – Т. 2 – М.: Учпедгиздат, 1955. - 652 с.

3. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Академвидав, 2003. – 528 с.
4. Ушинский К. Д. Человек как объект воспитания. – В 2-х томах. – М.: Просвещение, 1982.
5. Кучер Т. В. Экологическое образование учащихся в обучении географии. М.: Просвещение, 1990. – 127 с.
6. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. - 637 с.
7. Концепція екологічної освіти в Україні (Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 № 13/6-19) // <http://www.mavkovychi.org.ua/?p=26>
8. Писарчук Є. А., Кухта А. М. Екологічне виховання учнів. – К.: Радянська школа, 1990. – 86 с.

В статтє проанализирована философская, экологическая, психолого-педагогическая литература, исследованы современные средства экологического воспитания на уроках географии и во внеурочное время.

The philosophical, ecological, psychological and pedagogic literatures were analyzed in the article. Modern facilities of ecological education on the lessons of geography and in extracurricular time were investigated.